

BÉKÉS MEGYE ISKOLAÜGYÉNEK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE

I.

Békés megye újratelepítés előtti századainak népoktatásáról meglehetősen gyér ismereteink vannak. Honfoglaló őseink vallási reinkarnációja, a kereszténység elterjesztése a mi vidékünkön kíméletlen politikai küzdelmekkel vegyült.

Az itt letelepedett *Csolt* nemzetség tagjainak ellenállása, legkeményebben a Békés várából kiinduló *Vata* (1046), de még fia *János* (1060) is, hosszú ideig dacoltak a kereszténységgel, szívesen ragaszkodva az ősközösségi szabadság anakronisztikus maradványaihoz,¹ élve retrográd szokásaikkal (pl. áldozatok, bálványimádás). Ez a lázadás végül is a történelem kényszerű logikájának megfelelően a kereszténység győzelmével végződött. Következésképpen csak a 12–13. században jelenhetnek meg a Körösök táján az első monostorok (Gerla, Töke, Csolt, Gyula)², amelyekben már kezdetleges *iskolaszerű tanítás* folyt. Ennek keretében elsősorban a papi utánpótlást biztosították. „Frater lektor” a neve a tanítással is foglalkozó lelkészeknek. Csak ritkán sajátította itt el néhány eszesebb jobbágygyerek (az egyéb munkák mellett) legalább az olvasást. A később létesült plébániai iskolákban (14–15. sz.) lényegében a vallás elemeire oktatták az ifjúságot.

A mezővárosi hálózat kiépülésének (15. sz.) következményeként a plébániai iskolák rendszere elterjedt. Megyénkben Gyula (1508), Békés (1552) és Békésszentandrás az első ilyen (katolikus) iskolák székhelye. A kereskedelmi utak meghatározták a települések fejlődését. A humanista műveltség térhódítása folytán erősödött a világi életre való kitekintés az iskolai anyagban. A plebános mellett már önálló pedagógus, az ún. „ludi magister”, azaz „iskolamester” alkalmazása jelentette a *tényleges iskola kialakulása* felé történő elmozdulást. Az ilyen jellegű fejlődésnek főleg *Mátyás* király (1458–1490) reneszánsz pedagógiai gondolatai és intézkedései adtak lendületet. Az iskolai nevelés realitásáról – az általános igényt is kifejezve – így szól: „Mert sem azok nem valamennyien kiváló szellemű emberek, akiket ügyesen és gondosan neveltek, sem azok nem valamennyien tompa és nehéz elméjűek, akik ilyen nevelés híjával vannak”.³

¹ Követeket küldtek Béla királyhoz „a régi rettenetes ígével”: „Engedd apáink szokását, hagyj pogányul élni. Megkövezzük a püspököket, kihányjuk a papok belét, megfojtjuk a deákokat, felakasztjuk a dézsmlókat, lerontjuk az egyházakat (ti. templomokat), összezúzzuk a harangokat”. = *Marczali Henrik: Magyarország története az Árpádok korában.* (II. köt.), Bp. 1896. 86.

² Vö. *Szentkereszty Tivadar: Békés vármegye népoktatásának története.* Gyula, 1932. 5.

³ Idézi *Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 101.

A népoktatás ügyét biztosító lendület azonban megtörik a nagy nemzeti tragédia, a mohácsi vész (1526) után. A hanyatlás megyénkben is tapasztalható. Csak a 16. sz. közepe táján kel új életre a *békési (1552) és a gyulai (1543) iskola*, elsősorban a protestantizmus gyors hazai terjedése következtében. A hitújítók az egyház megformálása mellett társadalmi változásokat is akartak. Ennek egyik eszköze az anyanyelvre fordított Biblia olvasásának megtanítása. Az iskolai munkát, az olvasás belső igényét, egyéni meggyőződésből fakadó motivációját a reformáció alapeszméje hatásosan szolgálta.

Megyénkben *Szegedi Kis István (1543–1545)*, *Sztárai Mihály (1554)*, *Szibolthi Demeter (1560–1562)* és *Szikszai Fabricius Demeter (1558–1561)* jeleskedtek – mint protestáns prédikátortanítók – a *gyulai iskola* „pietas” szellemének⁴ és humanisztikus műveltségtartalmának megalapozásában. Igen érdekes és tanulságos *Szikszai Fabricius Demeternek* „*A gyulai protestáns főiskolát dicsőítő egykorú versezete*”, amelyet 1563-ban írt latinul, *Wittenbergben*. Visszaemlékezik⁵ gyulai tanítóskodására, a gyulai iskola nevelő hatására. Tekintve, hogy megyénkben ez az *első* – ez ideig magyarul szinte ismeretlen – pedagógiai tartalmú iskolaleírás, felidézzük néhány fontosabb megállapítását:

„Gyulán mintegy fellegrvárban találhatók a tudománynak és erkölcsöknek pártfogói, itt van mindezek legfőbb központi ereje és székhelye. Már gyermekkorban átadja (beoltja) a tanulás kötelezettségét, igazolva ezzel a művelt iskola jogát és dicsőségét. Az iskola közismert kiválósága, tudásom legfőbb pillére; később is nagy felelősségérzetet rótt reám. – Fiataljaidat megfelelő tudással vétezed fel, s a képzett (művelt) férfiakat anyagiakban (tisztességes fizetés, ösztöndíj) halmozod el. Megtanítod, hogy a hazát értelemmel és bátor fegyverekkel kell oltalmazni.”

A másik, a *békési református iskola* szintén jó hírnévnek örvendett. Különösen az 1567-es debreceni zsinat cikkelyeinek ösztönző hatására bontakozik ki.⁶ Az iskola felett kizárólag az egyház rendelkezik. A tanítók kötelesek egyházi szolgálatot is ellátni. És fordítva, a protestáns lelkészek csak 1–2 évi iskolarektori tevékenység után szenteltettek pappá. A *békési partikuláris főiskola* kiváló rektorai ebben az időszakban: *Ozori Imre (1523–1530)*, *Szegedi Kis István (1552)*. *Litterati (Turi) Lukács és Szegedi Lőrinc (1562–1567)* voltak. Ők már preceptorok⁷ közreműködésével tanítottak. Ezeknek a mezővárosi iskoláknak a színvonala és látogatottsága a tanítást végző személyek felkészültségétől függött. A tananyag és módszer is ennek függvényében változott.⁸

A gyulai és békési mezővárosi iskolák, „parasztgimnáziumok” mellett megyénk más településén *kisiskolák* létesültek. A 17. században pl. *Békéscsabán* (1610-ben Várkonyi Sámuel a tanító, 1657 = Nagybányai Mátyás), *Dobozon* (1625 = Marosy András, 1634 = Debreceny István, 1665 = Szekeres Bálint), *Gyomán* (1675 = Várhelyi Mihály).⁹

⁴ Az őszintén átélt, belülről fakadó vallásosság, a felebaráti szeretet szellemének szétáradása.

⁵ A latin nyelvű költeményt *Haan Lajos* közli = Békés vármegye hajdana, Pest, 1870. 182–184. Az idézett részletet *Margócsi Gyula* ny. főiskolai nyelvtanár fordította. Uo. 182.

⁶ A 16. században tartott magyar református zsinatok végzései. Idézi *Mészáros István*: i. m. 251. (Kiss Áron, Bp. 1888. alapján.)

⁷ Az elemi ismereteket már tudó nagydiák („preceptor”), aki később gyakran tanító vagy pap lett.

⁸ A bizonyára jellemző országos iskolai rendet tükrözi az egyik egyházi tilalom: „A nős tanítók ne tartsanak diákokat feleségük szolgálatára, és ne is parancsoljanak az asszonyok többet az iskolában, mint maguk a rektorok”. (L. 6. jegyzet.)

⁹ Vö. *Szentkereszty Tivadar* i. m. 6–10.

Az iskoláztatás eme korszakán azonban szétárad a török hódoltság és a folytonos harcok bénító sötétsége. Több mint száz éven keresztül pusztítás, nyomor és üldöztetés által szenved megyénk lakossága. 1698-ban például a Körösök vidékén a gyulai helyőrségen kívül csak Békésen lakott 10 ember.

II.

Az újratelepülés századának, a 18. század iskolahálózatának kiterjedésének feltűnően gyors ütemben történik Békés megyében. A vármegye (és tisztikara) hivatalosan 1715-ben alakul meg. 1716-ban már 21 település éled újjá,¹⁰ összesen mintegy 2 700 lakossal. Száz családon felül csak Békésen (163 cs.), Szeghalmon (109 cs.), valamint az 1722-ben újratelepült Szarvason (300 cs.) laktak. A falvak – visszavándorló és újtelepes – lakossága általában református hitközséget alkot; néhány katolikus és evangélikus egyházközség is létesül. Csaknem kivétel nélkül, letelepedésükkel egy időben – saját vallásuknak megfelelő – iskolát is létesítenek. A korabeli feljegyzések szerint már „a tanítót is hozták magukkal”.

Békés megyében a 18. századi új iskolákat alapító tanítók nevét megbecsüléssel említhetjük: *Dályai János* (Mezőberény, 1700), *Kabai Dániel* (Békés, 1711), *Perény G. (?)*, (Vésztő, 1711), *Deák János* (Gyula, 1714), *Sághy József* (Gyula, 1716–29), *Matthiades Lőrinc* (Békéscsaba, 1718–22), *Nagy Istvánné* (Békés, 1720), ő az első nő-tanító megyénkben, *Grenerczius János* (Mezőberény, 1722), *Deutschensmied Dániel* (Szarvas, 1723–26), *Zámbok István* (Endrőd, 1731), *Dénes Sándor* (Orosháza, 1744), *Mravik Péter* (Tótkomlós, 1746) stb.¹¹ Az általuk létesített iskolák jelentősen átalakultak, változtak, fejlődtek – több mint 200 éven keresztül. Érdemük, hogy megalapozták megyénk mai iskolakultúráját.

Égészen korán feltűnnek megyénkben a tanítónők. A református községek ugyanis a leánygyermek tanítására inkább nőpedagógusokat alkalmaztak már a 18. sz. első harmadában. [Például: Békés, Füzesgyarmat: *Beke Istvánné* (1743–48), *Nagy Mihályné* (1750–54), *Szücs Györgyné* (1754–67).]

E korszak iskoláinak, főleg a kisiskoláknak a magyar nyelvű tananyaga az úgynevezett „katekizmus-ábécéskönyvek”. A vallási ismeretek nyújtása közben írás-olvasást és éneklést tanítottak. A reformátorok vallási tanításuk lényegét – a könnyebb tanulhatóság céljából – kérdés-felelet formájában összeállított katekizmusba (kátéba) írták-szerkesztették össze.

Egy fontos korabeli didaktikai fogalmat azonban tisztán kell látnunk. Nevezetesen, akkor, az „írás-olvasást” nem az olvasásnak meg az írásnak is külön-külön megtanítása jelentette, hanem csak az írott szöveg, az írás olvasni tudásának elsajátíttatása. A mai értelemben vett írás tanítását tehát nem kapcsolták hozzá. A kisiskolák tanításában általános volt ez a minimális igény. Az írás nehezebb mesterségét még a tanítók mindegyike sem ismerte egészen. Az egyik ábécéskönyv megjegyzése is erre mutat: Ebből „valami jó mo-

¹⁰ Füzesgyarmat 82, Szeghalom 109, Vésztő 36, Körösladány 37, Békés 163, Doboz 29, Gerla 20, Gyula 37, Gyulavári 7, Gyula 22, Ücsöd 20, összesen 564 család. Vö. *Szentkereszty Tivadar* i. m. 10.

¹¹ Vö. uo. 10–15.

dort (ti. módszert) és segítséget vehet még a gyenge értelmű tanító is, aki még az írásban sem fölötte gyakorlotta magát.”¹²

A latin nyelv tanítása, olvasása azonban – felekezeti különbség nélkül – szinte minden fiúiskolában folyik. Noha a legjelesebb gondolkodók ezt – éppen a parasztnép érdekében – erőteljesen helytelenítik. Ugyanakkor hangoztatják az anyanyelven (nemzetiségi nyelven) való olvasnitudás fontosságát. „Ha valaki többre nem mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az írásokat, csak ezzel is nagy sok jóra segítheti magát.”¹³

Békés vármegye legtöbb református iskolájában az olvasást a „*Debreceni Ábécé*”-ből tanították (kb. 1681-től 1805-ig). A nagyobb iskolák *Bahil György* iskolamester 1726-ban kiadott könyvét is használták. Ez latin, német, magyar, „tót” és szlovák nyelven, azaz szinkronban dolgozta fel a tanítandó ismereteket. A vallás anyagán túl már reális ismeretekkel is foglalkozott és „sok képpel van díszítve”,¹⁴ a szemléltetésre való törekvés jeleként. A tananyag a környezeti ismeretekkel tovább bővült. A 18. sz. közepén kezdte tanítói munkáját Gyulán *Petik Ambrus* (1711–1790). Negyven évi tanítási tapasztalatai, személyes megyebeli utazásai alapján írta „*Békés Vármegye Leírása*” (1784) c. iskolakönyvét.¹⁵ Ebben a megye három mezővárosának (Békés, Gyula, Szarvas) és 16 falusi településének szisztematikus ismertetését adta – a kor divatos módszere szerint – kérdés-felelet formájában. Didaktikai szándékát így összegezte:

„Igen szükséges tudnunk a született földünknek fekvését, állását, városait, falu helységeit, azoknak lakosait, a nemzeteknek különbségeit, azoknak vallásait, a földnek termékenységét. Emellett ezen Tartománynak folyó vizeit, erdeit, legelő mezeit, nád termő réttyeit, és mindenféle marhának, sőt még némely vadaknak, és mind égi, s mind földi, házi szárnyas állatoknak és madaraknak az embereknek hasznára való bőv szaporodásait; melyek. . . a mi gyenge elménk megvilágosítására rend szerént megmagyaráztatnak.”¹⁶

Petik Ambrus saját munkahelyét, a gyulai magyarvárosi római kat. triviális iskolát „deák oskolának” nevezte, „kiből föllebbvaló tudományok tanulására nagyobb oskolára kelvén sokan mind papi méltóságra, mind pedig világi tisztségre jutottak”. Azt is megtudjuk írásából, hogy Gyulán az ő idejében már *öt iskola* volt, s hogy azokban a több nemzetiségű lakosság gyermekei „a magok anyanyelvén és megkülönböztetett Nemzeti Oskolában taníttatnak”.¹⁷

Figyelemre méltó *Petik* metodikai ajánlása: „Miként a ház is csak akkor erős, ha alapos fundamentuma vagon, az ország és világ ismerete is fogyatékos, gyenge, kevesetérő a született föld ismerete nélkül. Előbb a közelünkben levő ismeretek, aztán a messzebb esők, előbb a született ház, a helység, a határ és vármegye, aztán a haza és a világ egyéb része.”¹⁸ A képzett és gyakorlott pedagógus tapasztalatai, bölcsessége sűrűsödik a koncentrikusan bővülő ismeretátadás maradandó elvének megfogalmazásában.

¹² *Félegyházi Tamás*: A keresztényi igaz hitnek részeiről való tanítás. Debrecen, 1583. p. 5.

¹³ *Misztótfalusi Kis Miklós*: Zsoltáros Könyv, Előszó, 1686. Idézi *Mészáros István* i. m. 382.

¹⁴ *Vö. Szentkereszty Tivadar* i. m. 20–21.

¹⁵ *Petik Ambrus*: „Békés Vármegye Tartománnya Földének Leírása. . .” Gyula, 1784. Kiadta: Erkel Ferenc Múzeum, Gyula, 1961.

¹⁶ I. m. uo. 12.

¹⁷ Uo. 24.

¹⁸ Uo. 5.

III.

Megyénk tanügyi helyzete a helytartótanács 1771/72. évi összeírása alapján — az országos átlaghoz viszonyítva — elég jónak mondható. A teljes keresztmetszetet reálisan és sokrétűen tárja fel a conscriptió végrehajtása —, az 1777-es *Ratio Educationist* előkészítő megyei összeírás. Ez kiterjed az iskolák számára, az iskolai oktatás tartalmára. Tartalmazza a tanuló adatait, a tanítók számát és sekélyes jövedelmét.¹⁹ A 19 település adatait felvevő munka alapján megállapítható, hogy megyénkben már 44 tanító dolgozott. Helységek szerinti megoszlásuk az iskolák elterjedésére, nagyságára is utal.

1. kimutatás²⁰

Nagyságrend	A település megnevezése	Száma	Összes tanító
1 tanító	Köröstarcsa, Endrőd, Kétegyháza, Vári	4	4
2 tanító	Füzesgyarmat, Szeghalom, Vésztő, Körösladány, Komlós, Öcsöd, Szentandrás, Szarvas, Gyoma, Doboz	10	20
3 tanító	Orosháza, Berény, Békés	3	9
4 tanító	Csaba	1	4
7 tanító	Gyula	1	7
Tanítót tartó települések száma:		19	44

A 26 iskolából két tanítót tíz helyen, általában a tanulóifjúság nemek szerinti külön tanítása miatt alkalmaznak, 3–7 tanítót pedig a helység lakosságának vallási és nemzeti megoszlása okán foglalkoztatnak (Gyula, Békés, Berény, Orosháza). A viszonylag kielégítő megyei állapotok érzékeltetésére megemlítjük, hogy az ugyanezen jellegű összeírásban a szomszédos Csanád vármegyében 12, Borsodban 4, Máramaros megyében pedig csak 3 iskola, illetve tanító szerepelt. Megyénkben a fenntartó egyházközségek szerinti felekezeti iskolamegoszlás: református 13, ág. h. ev. 6, róm. kat. 5, gör. keleti 2, összesen 26 iskolaegység. Egy tanító átlagosan 90–100 gyermeket tanít 1772-ben. A Békés megyei iskolákba járó gyermekek aránya a következőképpen viszonyul a 15 éven aluli népességhez:

¹⁹ Az eredeti anyagot először a szerző kutatta és dolgozta fel. Lelőhelye a Békésmegyei M-i Levéltárban: Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai, 40/1772. A latin szöveg fordítása alapján készült tanulmány — Békés vármegye tanügyi helyzete az első Ratio Educationis (1777) korában. *Tóth Lajos*, *Békési Élet*, 1978. 1. sz. 17–35.)

²⁰ Vö. i. m. 222.

2. kimutatás²¹

Megnevezés	15 éven aluliak	Iskolába járók	%
Fiú	4 494	1 515	34
Lány	4 642	943	20
Összesen	9 136	2 458	27

Az ország 25 százalékos iskoláztatási helyzetéhez viszonyítva, a Békés megyei helyzetkép jobbnak mondható.

Az összeírás minden iskola és tanító vonatkozásában érinti a tanított tárgyakat. A *tananyagot* nem részletezi, csupán felsorolja a tanítandó önállóbb tárgyköröket. Természetesen – miként országszerte –, Békés megyében is általában alsófokú népiskolákban folyik a tanítás. A tartalmi munka szempontjából azonban ezek nem egységesek. Motiválja tananyagukat a felekezeti és nemzetiségi hovatartozás, amely megyénkben meglehetősen differenciált volt. Ennek megfelelően az alsófokú oktatásban három szintkülönbség tapasztalható. Legelső fokon általában csak az olvasás és a vallástan alapjait tanítják. A többségi alsófokú népiskolában – az előzőeknél magasabb színvonalon – az olvasás mellett már külön írást, néhol még számtant is oktatnak. A népiskolák (harmadik) magasabb fokán – főként a mezővárosokban – az előzőeken túl a grammatika elemei is szerepelnek a tananyagban. (Ez főként a latin nyelv alapjainak megismertetését jelenti.) Ezek az ún. „deákos oskolák”.

A fenti kategorizálással egybevetve Békés megye iskoláinak tanítási anyagát, a következő megállapításra jutottunk. *Tipikus alsófokú – de középszinten elhelyezkedő – népiskolai oktatást* lát el 14 iskola (54 %). Tárgyai: olvasás, írás, számtan, és „saját vallású hittan”. Az egyes iskolák azonban szinte minden esetben különböznek egymástól. Még az azonos tárgyakat is másként tanítják a tanító hozzáértésétől függően. De változik az elemi ismeretek struktúrája is: például Berényben még történelmet, Csabán „szláv olvasást”, Gyulán zenét is tanítanak. A dobozi iskolában viszont számtant nem.

Békés megye többi 12 iskolájában (46 %) a fentieknél fejlettebb szinten folyt a tanítás. Ennek főleg a grammatikatanítás volt a jellemzője, az olvasás, írás, számtan és a vallástani ismeretek nyújtása mellett. A minőségi különbségek ezen a fokon is megtalálhatók. Egyes iskolákban további *tantárgyak* alapjait is tanítják; például Gyulán, Békésen és Vésztőn földrajzot, Komlóson történelmet. Szentendrácson és Váriban ugyanakkor nem tanítanak számtant. A lányok művelődésével szemben támasztott követelmények – a kor társadalompolitikai megítéléséből eredően – mindenütt alacsonyabbak voltak. Ahol önállóan folyt a lányok tanítása (12 település) ott általában csak olvasás, vallástan és egyházi ének szerepelt az iskolai tananyagban.²² Eltérés tapasztalható Vésztő, Orosháza, Öcsöd és Gyoma leányiskoláiban (osztályaiban), ahol számtannal, Gyulán pedig történelemmel egészült ki a tananyag.

²¹ Uo. 25.

²² A lányokat külön tanítják: Füzesgyarmat, Szeghalom, Vésztő, Körösladány, Komlós, Orosháza, Öcsöd, Szarvas, Csaba, Békés és Doboz iskoláiban. Vö. uo. 24.

A tanítás *módszerére* vonatkozó utalást a conscriptió alig tartalmazott. „A tanítás túlnyomóan patriarchális lehetett, biztos módszeres elvek nélkül, amelyeknek elsajátítására alig nyílt alkalom.”²³ A megyei összeírás alapján csak sejteni lehet az iskolákban használatos módszereket. Ilyen jellegtelen megfogalmazásokkal találkozunk: A tanító „szorgalmasan tanít”, vagy munkája „meglehető”. Módszere „a legegyszerűbb” (Doboz, Tarcsa), „egyszerű” (Békés, Füzesgyarmat). A vésztői leírás „minden eddiginél jobb módszer” említi. Berényben „koruknak és értelmi képességüknek megfelelően tanítanak”, hasonlóképpen Gyomán is. Ez utóbbi iskolákban ugyanis az úgynevezett „debreceni módszerrel” (azaz gyakorlatiasan, a négy számtani alapláttal) folyt a tanítás.

A „*debreceni módszer*” a református iskolákban terjedt el, ahová leggyakrabban a „Debreceni Kollégiumból” jöttek el az iskolarektorok. Innen hozták magukkal „a számvetés mesterségének” (az aritmetika és a geometria) tudományát. *Maróthy György* útmutatása (1743) szerint ugyanis „azoknak, akik gyermekeket tanítanak, igen jó volna tanítványaikat mentül hamarabb lehet, az aritmeticára fogni: mert tapasztalásból mondhatom, hogy arra már öt s hat esztendő korában alkalmas a gyermek; csak hogy nem dérral-durral, hanem játék módjára kell apródonként elejébe adni. Sőt, semmit sem fog meg könnyebben, ha csak valami elméje van, nem lehet pedig kimondani, mely igen hasznos a gyermeki léleknek élesítésére az aritmetica és, ha lehet a geometria. Így szokik legjobban a gyermek arra is, hogy minden dolgában magára vigyázó, rendszerető, és amint hívják punctualis (pontos) legyen, melyre igen nagy szüksége van a mi embereinknek.”²⁴ *Maróthy* korszakos jelentőségű útmutatását azonban csak kevés, jobb felkészültségű iskolarektor alkalmazta. Egyébként a többségében fogyatékosan képzett (vagy képzetlen) tanító ösztönös átadási és utánzási képessége, leleményessége, verbalizmusa és a helyi adottságok (pl. roppant zsúfoltság a tantermekben) szabták meg az iskolai foglalkozás módszerét, a tanítási eljárás menetét megyénkben, a 18. sz. vége felé – a Ratio Educationis korszakában.

IV.

A fenti vázlatos elemzés alapján ismertetett tanügyi premisszák tanulságait szinte szillogisztikus következetességgel érvényesíti *Tessedik Sámuel iskolaszervező-reformáló munkásságában*, aki Szarvason 1767-től dolgozik lelkészi, tanítói, iskolaigazgatói minőségben. Mint az evangélikus iskolák dékánja (megyei főfelügyelője), jól ismeri Békés megye egész oktatásügyét.²⁵ Kora feudális népoktatásának helyzetéről – a Ratio Educationis és a vármegye hivatalos, kissé megszépített véleményétől eltérően – igen lehangoló tapasztalatokat örökít ránk. Az iskolák, tantermek állapotát dologházhoz sőt „sötét tömlöc-höz” hasonlítja.

²³ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. I. köt. 255.

²⁴ *Maróthy György*: Arithmetica vagy számvetésnek mestersége. Debrecen, 1743. (és 1763, 1782.) Idézi *Mészáros István* i. m. 535.

²⁵ *Tessedik Sámuel* – mint megyei ev. iskolafelügyelő – a következő települések iskoláit látogatta: Komlós, Orosháza (2), Szarvas, Berény (2), Csaba (2).

A tanítók iskolai munkájában, oktatási módszerében (helyesebben: metodikátlan-ságában) a következő súlyos *hiányosságokat* tapasztalja: „Sokan gépiesen adják elő a tananyagot, tunyán, kelleetlenül, aluszékony módon végzik a tanítást; életmódjukban, erkölcsükben letérnek az egyenes útról; az iskolai ifjúságot a tanulásra szánt órákban házi munkára használják.”²⁶ Nincs jobb véleménye a *tananyagról* sem. Hiányolja a polgári társadalmi-gazdasági átalakuláshoz nélkülözhetetlen „reális tárgyakat”, az életben szükséges gyakorlati és ipari ismereteket. Helyteleníti a tanuló számára értelmetlen dolgok (pl. latin, hosszú imaszövegek) memorizálását (a verbalizmust), „míg az ifjúság ítélőképessége bárdolatlan marad”. Tessedik kritikával illeti a Ratio Educationis felemás intézkedései következtében kialakult tanügyi helyzetet – a pozitívumok elismerése mellett. Rövid, lényeglátó pontokban sűrített bíráló véleménye szerint: „A Ratio Educationis szerzői észrevették a falusi iskolák és tanítóságának nagy hiányát, igyekeztek ezeket a hiányokat pótolni. Hogy mégsem történt meg, annak részben rejtett, részben nagyon is világos okai vannak. Én a magam vidékén – írja, a *Kemény Gábor* által lefordított és kiadott *Tizenkét paragrafus a magyar iskolaügyről* c. munkájában²⁷ – a következő hiányosságokat látom:

1. A falusi iskolák célját még mindig nem tartják szem előtt és félreértik. S még mindig nem rendelkezünk egy jól átgondolt, alapvető, kipróbált tervezettel; 2. a fizikai (testi) nevelés el van hanyagolva; 3. a polgári és gazdaságpolitikai nevelés egyáltalán nem jön figyelembe; 4. a gyermekek emlékezőtehetsége túl van terhelve, egyéb testi és lelki energiák egészen elenyednek; 5. a gyermekeknek évek hosszú során át meg nem értett, és a közéletben többnyire felesleges dolgokat kell tanulniok, más szükséges és hasznos dolgoknak nyomuk sincs sem a tankönyvekben, sem a falusi tanítók fejében (!); 6. fájdalom: még a felvilágosodott 18. sz. végén sem rendelkezünk egyetlen céltudatos tanítóképző intézettel sem; 7. a gyermekeket csak utánozni tanítják meg, de nem arra, hogy az ő helyzetükhöz illő feladatokról gondolkozzanak; 8. az örökös egyformaság kifárasztja a tanulókat és a tanítókat; 9. a parasztemberek gyermekei sem magukat nem ismerik, sem a földet, mely őket táplálja, sem földjük terményeit, holott ezeket a lakosság minden rétege az ő kezüktől várja; 10. a vallást nem természetes, szeretetre méltó oldaláról mutatják be.”²⁸

Tessedik, a Ratio és kora feudális-kerikális oktatásügye legnagyobb hibájának azt tartja, hogy éppen a dolgozó nép, elsősorban a parasztság (és a nők) valóságos szükségleteit, erősödő áruterelési érdekeit nem veszi figyelembe. A Ratio csak mérsékelt, visszafogott művelődéspolitikai, a felvilágosodott abszolutizmus terméke. Az uralkodó szemlélet – az egyoldalú társadalompolitikai és gazdasági célok érdekében, Bécsből, „felülről” intézkedve –, a fejlődést bizonyos szinten (szerény középszinten) inkább konzerválni kívánja. Tessedik ezzel szemben egyértelműen és határozottan a nemzeti-polgári fejlődés szolgálatába állítja az iskolapolitikát és a nevelést. Ebből a kettős felismerésből bírálja a Ratiót, és szervezi meg a parasztság gyakorlati mezőgazdasági oktatásának és munkára nevelésének legelső hazai mintaiskoláját – a *Gyakorlati Gazdasági és Szorgalmatossági Iskolát* – Szarvason, 1780-ban.

²⁶ Vö. *Tóth Lajos*: Tessedik Sámuel 1742–1820., Szarvas, 1976. 261.

²⁷ *Tessedik Sámuel*: Tizenkét paragrafus a magyar iskolaügyről, megszüvelésül a nagytekintetű Kulturális Bizottságnak. Szarvas, 1791. Fordította és kiadta *Kemény Gábor*. Szarvasi Nevezetességek (Szerk.: *Nádor Jenő*), Szarvas, 1938.

²⁸ Uo. 119.

Ugyanis – filantróp meggyőződéséből eredően – alapvető kérdésnek tartja a népoktatás gyökeres megváltoztatását (minőségi fejlesztését) és általánossá tételét; a falusi iskolák korszerűvé, hasznossá változtatását, az iskolafenntartás és a tanítók tisztességes fizetésének rendezését; a polgári átalakulás társadalmi igényének megfelelő iskolarendszer kiépítését és korszerű művelődési anyag, valamint célszerű metodika megalkotását. A megoldásra vonatkozóan írja: „Én minden eszközt kipróbáltam, és egyetlen eszközt találtam amely alkalmasnak bizonyult: a gyakorlati gazdasági tanmódszert céltudatos iskolaparral egybekötve”²⁹

Az egyik legégetőbb hiányt: a célszerű tankönyvet is öntevékenyen pótolja. Elkészíti „*A falusi gyermekek szükségéhez mért Olvasókönyvet*” (1780), amely a maga nemében az első ilyen munka. „Ebben a könyvben mindent a gyermekek felfogási tehetségéhez igyekeztem alkalmazni, és csak azt vettem fel, ami a gyermekek értelmét megvilágíthatja, a gondolkodást éleszti és a szívet nemesíti s minden jóra alkalmassá teszi, a tanítónak pedig alkalmat nyújt arra, hogy a tanítványokkal hasznos és tanulságos beszélgetést kezdjen.”³⁰ Az iskolaügy bírálatán túl tehát Tessedik példát mutat kora polgári irányú művelődéspolitikájának a megvalósítására is.

Ez még konkrétan jut kifejezésre az 1788-ban készített *Tanítási tervezetében*.³¹ Ennek közreadásáért is *Kemény Gábornak* lehetünk hálásak (1938). Ebben – és egyéb hasonló tárgyú írásában – Tessedik tantervet, tananyagot és módszert ajánl kora tanítói számára. Az általában tanított szegényes tananyag mellé felsorolja azokat az ismeretköröket, amelyeket Tessedik szükségesnek tart a parasztfjúság korszerű fejlődésének biztosításához. Megfogalmazza a természetrajzi, gazdasági, történelmi, földrajzi követelményeket. Ezek mellett fontosnak tartja a közéleti fogalmazványok anyagát, gazdasági gyakorlatok végeztetését, a beszéd- és vitakészség fejlesztését, az ismeretek könnyed, játékos rögzítését és gyakorlati alkalmazását, az egészségtan (dietaetika) és az ének-zenei képzés alapjainak biztosítását. Ezek a diszciplínák mind túlmutatnak a Ratio Educationis és a korszak népiskolai tantervi koncepcióján. Következésképpen Békés vármegye iskolaügyi helyzetének messze előremutató művelődéspolitikai fókuszát jelentik.

Növeli Tessedik tanítási tervezetének értékét, hogy azokat a gyakorlatban kipróbálja, csiszolja, vagyis szükségességét és megvalósíthatóságát is bizonyítja a mintegy negyedszázados szarvasi gazdasági iskolája gyakorlatában (1780–1806). A teljesebb siker érdekében a *szülőket* is igyekszik felkészíteni az iskolai oktató-nevelő munka támogatására. Vasárnapi prédikációiban és családlátogatásai során felvilágosítja őket a legfontosabb gyermeknevelési, életvezetési, gazdálkodási, egészségi tudnivalókról. Sokat vár az anyák, általában a *nők* nevelési közreműködésétől. Ezért is kívánja a *tanítónők* egyenjogú és egyenlő arányú kiképzését és iskolai munkáját, szerinte az érzelmi nevelés tekintetében pótolják a férfi tanerők hiányosságait. Már 1803-ban – az Oroszországba küldött *Pályázati értekezésében* – hangsúlyozza az iskoláskor előtti nevelés (az óvoda) megszervezésének és óvónők

²⁹ Uo. 119–120.

³⁰ *Tessedik Sámuel*: Olvasókönyv – az iskolai gyermekek művelődésének kezdeteire szánva, az alföldi ev. ifjúság szükséglete szerint. Pozsony, 1780.

³¹ *Kemény Gábor*: Tessedik Sámuel Tanítási tervezete; utasításai a dékán részére, vagyis iskolai észrevételek, amelyekből okulást szerezhetnek a dékánok, lelkészek mint helyi iskolafelügyelők, és az iskolamesterek, Szarvas 1788 = Szarvasi Nevezetességek i. m. 95–113.

alkalmazásának szükségességét. [Brunsztat Teréz óvódája (1828) előtt negyedszázaddal!] Méltán mondhatjuk tehát, hogy *Tessedik Sámuel* megalkotta az új, akkor a fejlődés ígézetével kecsegtető polgári társadalom igényeinek megfelelő oktatási programot, a művelődés tartalmát és a népi iskolatípust, a munkaiskolát. Közel két évszázad távlatában kimunkálja a jövő iskolájának képét és helyét a lassan polgárisuló magyar falu, a parasztnép életében. A 19. századba ívelő kemény, következetes munkássága azért tartozik elválaszthatatlanul megénk és hazánk iskolaügyének fundamentális értékeihez.

V.

A 19. század fordulóján a felvilágosodás sajátos magyar szellemi, politikai produktuma: a reformkor, megénk iskolaügyének újabb felfelé ívelő szakaszát eredményezte. A németesítő törekvések ellensúlyozásaként folyt a küzdelem a nemzeti nyelvű műveltségért, az alkotmányvédelemért, tovább rengett a jakobinus mozgalom által előkészített, felforrósított talaj. (1791. XVI. tc. = magyar nyelv rendszeres tantárgy az iskolákban; 1805 IV. tc. = kétnyelvű, latin–magyar kéthasábos közéleti levelezés; 1832-ben a Békés vármegyei közgyűlés felirata a helytartótanácsához, hogy „a tanítók a falusi és mezővárosi iskolákban” a magyar nyelvet használják; 1836. III. tc. és 1840. VI. tc. = Magyarországon magyar a közigazgatás nyelve. Az 1844. évi II. tc. szerint végül is az iskolai oktatás hivatalos nyelve a magyar, illetve a nemzetiségek anyanyelve lett.) Következetes, felgyorsult politikai küzdelem árán sikerült kivívni a magyar nyelv diadalát, s háttérbe szorítani a deákos-latinos kultúrát. A nyelvi, irodalmi nagykorúsítás az iskolai műveltség tartalmában és formájában is éreztette gerjesztő hatását. A jobbágy politikai egyenjogúságának művelődési feltételeit és természettudományos, nemzeti műveltségét alapozta meg.

Megénkben a nemzetivé válás folyamatának és a tessedik gyakorlatias gazdasági irányú művelődéspolitikai ügyének hatásos követői voltak a reformkorban. Ilyenek: *Kis Bálint* (Vészti), *Horváth Dániel*, *Tóthfalusi Péter*, *Surányi Nagy Gedeon* (Füzesgyarmat), *Lesztyánszky András*, *Haan Lajos*, *Vilim János* (Békéscsaba), *Dénes Sándor*, *Kovács Thimotheus*, *Mikolay István* (Orosháza) stb.

Kis Bálint-ről (1772–1853) annyit, hogy a Debreceni Kollégiumból került haza, a vészti iskola rektori székébe. A társadalmi felvilágosítás szolgálatába állította az általa írt tankönyveket, úgymint: *Első évi oktató az írás, olvasás és rajzolás kezdetének ábécéjével; Falusi földműveseket oktató elbeszélések, kérdézősködések és mutogatások által; Nőitan, vagy az asszonyi nevezetesebb munkák és kötelességek tudománya; Kis Tükör* – az általános elterjedt *Hármas Tükör*-hez (Losontzi István, 1773) hasonló munka.³² A korszerű földművelést, a négyes vetésforgót tanította. A tűzveszélyt csökkentő tetőfedő-cserépgyártását is iskolai tananyagává avatta.³³

Füzesgyarmat iskolájában ebben az időszakban több kiváló tanítót alkalmaztak. [Pl. *Keresztes Jánost* (1803–1805), *Horváth Dánielt* (1805–1808), aki „a harmóniával való éneklést is szorgalmasan tanította”.] *Tóthfalusi Pétert* (1825), aki „másokat tanítani

³²Vö. *Szentkereszty Tivadar* I. m: 21.

³³Vö. *Miklya Jenő*: Emlékezés egy vészti jobbágyfiúra = Békés megyei Népújság, 1983. márc. 26. 8.

ügyes volt, úgy maga is tanulni igen szeretett, kivált a hazai tudományokban, a magyar história- és törvények tanulásában nagy gyönyörűségét találta. Jól értett a poesishez is.”³⁴ *Surányi Nagy Gedeon* (1831–1833) pedig „a reábizott tanítványokat is értelemmel és bámulásra méltó előmenetellel tanította, elannyira, hogy talán hozzáfogható tanító abban az időben nem is volt”.

Örvendetes dolog, hogy a reformkorban a pozitív példák egyre szaporodnak megyénkben. A békéscsabai tanférfiak közül is kiemelünk néhányat. *Lestyánszky András*t például (1821–22) „egyik legnagyobb pedagógusunk”-nak titulálják. Valóban párját ritkítja módszertani könyve: „*Didaktika és methodika, avagy tanításnak közös tudománya és a tanítás módjának tudománya*” c. több mint hétszáz oldalas munka.³⁵

Haan Lajos (1818–1891) a későbbi vezető-lelkész és patrióta történetíró 1842–1849 között a békéscsabai iskolában tanít. Tapasztalatai alapján elemzi kora népoktatásának helyzetét. Csaba sajátos etnográfiai körülményeiből adódóan „a magyar–szlovák együttélés természetes és harmonikus felfogása jellemző rá”. Mint tanító, azért utasítja el a „nyelvi beolvasztás” regresszív művelődéspolitikáját. Felidézzük a nyelvi műveltségről vallott meglepő eszmefuttatását: „Lehet még az is, hogy egy »világnyelv« fog alakulni hosszú századok múlva, mely az egész emberi nemnek tudományos és közlekedési eszköze léssen; s ez által elmosódnak azon éles ellentétek, melyek napjainkban a nemzetiségek között fennállnak. S mennél jobban fognak szaporodni és tökéletesedni a közlekedési eszközök – ami az én nézetem szerint idővel addig fog jutni, hogy az emberek a levegőben fognak közlekedni –, annál inkább megszűnnek azon határok, melyeket addig a hegyek és a folyók képeztek ország és ország között, nemzet és nemzet között. Nem lesz nationalismus, hanem lesz egy általános humanizmus.”³⁶ *Haan Lajos* mint tanító, tudós és mint iskolaszervező is megkülönböztetett megbecsülést vívott ki magának megyénk művelődéstörténetében. Növeli jelentőségét, hogy az orosházi származású *Székács Józseffel* és a Füzesgyarmaton nevelkedett s Mezőberényben tanult *Sárossy Gyulával* „hármán voltak a magyar–szlovák és általában a magyar–szláv együttműködés biztosítékai”.³⁷

A mezőberényi iskolából meghívott *Wilim János* 1842-től 1871-ig tanít Csabán – teljes közmegelegedésre. Jelentős szerepet vállalt a tanítók elsődleges szervezkedésének, az önképző jellegű tanítóegyesületi mozgalom kialakításának kezdeti időszakában. A gyümölcsfák elterjesztése is az ő nevéhez fűződik Csabán és környékén.

S még néhány példa, ezúttal Orosháza iskolatörténetéből. *Dénes Sándor* (1744-től) a „tudós és jámbor iskolamester” példás munkaszeretetre és becsületességre nevelt, a „hasznos ember” ideálját követve.³⁸ *Kovács Thimoteus* a munkafegyelem példaképévé vált. Az ő javaslatára szabályozták az iskolai munka idejét délelőtt-délután 3 órában, s a gyermekek fiziológiai igényeinek megfelelő iskolai bútorzatot is tervezett.

Feltétlenül szólnunk kell továbbá *Mikolay István* úgynevezett „orosházi iskolatervéről”. A három évfolyamú (gyakorlatilag négy éves) iskola-elképzelést 1840-ben fejtette ki.

³⁴ Vö. *Gacsári István*: Füzesgyarmati krónika. = Bibliotheca Bekesiensis, Békéscsaba, 1974. 50–52.

³⁵ Orosháza története. Orosháza, 1965. 761–763.

³⁶ Vö. uo. 774–776.

³⁷ Vö. *Szentkereszty Tivadar* i. m. 64.

³⁸ *Zsilinszky Mihály*: Haan Lajos emlékezete. . . Bp. 1893. Idézi *Székely Lajos* Haan Lajos a történetíró. = Tanulmányok Békéscsaba történetéből. Békéscsaba, 1970. 184–185.

Tananyaga „a vallásbéli oktatás” mellett a földleírás, a számolás, a természettudomány, a természettörténet, a „nemzeti újdonság hasznos közlése”, a szép- és helyesírás, harmonikus éneklés és szavalás. A reformkor nemzeti kultúrájának, nyelvének és természettudományos tanítási törekvéseinek megvalósítására való készítetés határozottan érezhető *Mikolay István* (egyébként *Tessedik Sámuel* veje) oktatási programjában. Ki is jelenti, hogy ő „a deák és német nyelv tanítását pótolni nem igyekeznek”. Ellenben a magyar irodalom szemelvényes megismertetése (pl. Berzsenyi Dániel, Csokonai, Kölcsey stb.) merőben újszerű s a kor igényeinek megfelelő felfogást tükröz.³⁹ Ezt a nézetet vallja és teljesíti ki pedagógiai gyakorlatában *Vajda Péter* is.

VI.

Vajda Péterrel (1808–1846) – születésének 175. évfordulója okán – kissé részletesebben foglalkozunk. Továbbá azért is, mert a reformkor hazai pedagógiai állapotát bíráló és reformálni szándékozó nézetei Békés megyében, Szarvason fogantak (1843–46). Őt is *Kemény Gábor* méltatta először és helyezte neveléstörténetünk maradandó értékei közé.

Vajda Péter a nevelés aspektusából két szakaszra osztja az életet: „előkészületi és élvezeti korszakra”. Az *előkészületi korszakban* a gyermeket „munkaképességre” kell nevelni, a „tudomány és mesterség” birtokosává tenni, hogy anyagi és szellemi javakat tudjon gyűjteni, s majdan okosan élvezni és felhasználni azokat. A korabeli iskolák erre nem készítettek fel. Sem a gyakorlati életre, sem a munkára nem neveltek. Aki földművelő kívánt lenni, az nem akart tanulni, mert haszontalan, értelmetlen dolognak tartotta a latin nyelvet, aki pedig tanulni kezdett, az „többé anyagtermesztési és feldolgozási pályára nem adta magát”, inkább tudós-ember szeretett volna lenni. Ennek a retrográd iskolai szemléletnek a következménye: a sok műveletlen természetű, tudatlan mesterember és koplaló féltudós. Ezért hangoztatja *Vajda*: „Olyan oskolákra van szükség, amelyekből minél több hasznos polgár kerül ki. . . *Haladnunk kell az oskolák közhasznosításában, hogy az életre nagyobb befolyást gyakoroljanak, mint eddig.*” Szükségesnek tartja, hogy a tanulók elsajátítsák a különböző foglalkozások alapelemeit, a velük kapcsolatos legszükségesebb elméleti ismereteket, hogy „*értelmesen lássanak a munkához a gyakorlati életben*”.⁴⁰

A nevelés új, a felvilágosodás és a neohumanizmus szellemében fogant módszerével a diákokból: emberi méltóságukat érző felnőtteket kíván formálni. Azt akarja, hogy az iskola a tanulók otthonává váljon, ahol a munkát nem teherként, nem elégedetlenkedve, hanem kedvvel, lelkesedéssel végzik. A tanító és a tanítvány közti viszonytól függ, hogy a tanuló idegenként vergődik-e az iskolában, vagy pedig otthonosan érzi ott magát.

Vajda Péter kérelmelhetetlen ellensége a feudális-klerikális iskola fegyelmezési eljárásának. Elítélte azt a tanítót, aki „mint káplár uralkodott iskolájában, sőt gyakran kényurattal játszott”. Meg akarja szüntetni a *tanuló* kiszolgáltatott helyzetét, ezért javasolja, hogy a rossz magaviseletű diákkal szemben sem szabad kegyetlennek lenni. Atyai feddésel, vagy ha ez nem használ, szenvedély nélkül, a javítás szándékát magán hordozó büntetéssel kell jobb útra téríteni. Kéri a század magyar tanítóását: „Szedje össze lelki erejét és uralkod-

³⁹ Idézi *Elek László* i. m. 782.

⁴⁰ *Vajda Péter*: Pesti protestáns főiskola terve. . . Pályamunkák, Kecskemét, 1843. II. 219–229.

jék szellemi felsőbbbsége és szelidebb emberi módok, nem pedig bot által”. Nehéz dolog a nevelés – írja – „igen nehéz, hanem éppen *azért kívántatik a nevelésre ember a tanítón.*”⁴¹

A tanulók nevelésében nagy szerepet tulajdonít az iskolai kormányzatnak. Nézete szerint itt kormányzók és kormányzottak vannak. A tanítók az iskola tevékeny szellemében kormányozzák a tanítványokat. Jól látja a nevelésben a példa szerepét, pedagógiai funkcióját. A példát a tanítónak önmagában kell megtestesíteni és felmutatni. A példamutató tanítók formáló erejű, bensőséges kapcsolatot képesek teremteni diákjaikkal.

Mivel a nevelésben a tanító személyiségét, példáját pótolhatatlannak tartja, visszavisszatérően foglalkozik a tanítói munkakörrel, a tanítók helyzetével, konkrét személyiségjegyeikkel.

Vajda – a szellemi értékeket létrehozók közül – a nevelőket helyezi piedesztálra. Azt az országot nevezi boldog országnak, ahol a tanítók összessége a tudományokban megismert igazság és a nemes erkölcsök felé vezeti a népet. Mégis arról kellett meggyőződnie, hogy hazánkban a tanítók a legmostohább körülmények között, anyagi és erkölcsi megbecsülés nélkül tengetik életüket: „a diplomok szolgálai (papjai) tiszteletben, hatalomban, bőségben fénylenek; az iskolák munkásait csekély béresnek tartják, tőlük nemcsak a hatalmat, befolyást tagadják meg, hanem a tiszteletet is csak félig-meddig adják meg nekik.”⁴²

Felforrósodik szava, amikor a tanítói hivatás fontosságát hangoztatja, az iskolai munka jelentősége mellett érvel: „Hazámiai! Győződjetek meg, hogy Isten napja alatt *nincs szebb, nemesebb, és hasznosabb a tanításnál. A tanítók legyenek szeméitekben a legfontosabb emberek, kiknek munkálkodásától az ország csendes virágzása, a nemzet egyetértése és boldogsága függ.*”⁴³

A tanítói rangot felértékeli, de igényes mércét is állít a tanítói hivatás elé: „Mindenekelőtt a tanítónak tökéletesen kell tudnia azon tudományt, melyet tanítani akar, továbbá természettudományos szemléletűnek kell lennie”. Azt is elvárja, hogy „tisztá erkölcsű, becsületes, szilárd jellemű férfiak legyenek”.⁴⁴

Vajda eszménye az *alkotó pedagógus*, aki kezdeményez, újat keres, aki a legjobb módszer mellett dönt, a legértékesebb tanítói kvalitások kifejlesztésére törekszik. Ezért sürgeti a merevség feloldását, az értelmetlen iskolai szabályok uralmának elvetését.

E nemes hivatás alkalmatlan gyakorlóit, a rossz, felelőtlen tanítókat kíméletlenül ostorozza. Elítéli azokat, „kik csupán zsoldosok, kik hivatalukban csak napszámot látnak, és örvendenek, ha minél kevésbé kell hatniok”, akik nem bontakoztatják ki a gyermekben levő képességeket, „kik a holt betűnél többet semmi könyvből nem értenek, s holt betűnél többet tanítani sem tudnak”.⁴⁵

Foglalkozik a *tanítók képzésével*, önnevelésük, továbbképzésük feltételeivel is. Úgy gondolja, hogy aki tanító akar lenni, először végezze el a gimnáziumot, s utána valamelyik rendes tanító mellett töltsön egyéves gyakorlati időt. Ez alatt megszerzi a tanításhoz, neveléshez szükséges elméleti és gyakorlati ismereteket.

⁴¹ Voigt György–Vajda Péter: A tanácsadó orvos. Lipcse, 1843. 22.

⁴² Kemény Gábor: Vajda Péter erkölcsi beszédei. Szarvas, 1931. 55–63.

⁴³ Vajda Péter: Hasznos és Haszontalan munka. Világ. 1841. IV. 14.

⁴⁴ Vajda Péter: Pesti prot. főisk. terve i. m. 232.

⁴⁵ Kemény Gábor: i. m. uo.

Csak azok pályázhatnak tanítói állásra, akik a gyakorlati év sikeres munkájáról bizonyítvánnyal rendelkeznek.

Azt is jól látja, hogy a tanítói munka végzéséhez nem elégséges a diploma, a „tanítószékbe iktatás”. A tanítónak fejlődnie, haladnia kell. Így figyelmezteti tanító társait: „*Be ne hagyjuk magunkat dogmákkal sáncozni, hanem tartsunk a fejlődéssel, s a kitalált igazsággal.*”⁴⁶ A pedagógusok továbbképzéséről többféle javaslattal él. Az elméleti felkészültséget úgy kívánja fokozni, hogy az elemi iskolákban dolgozó pedagógusok dolgozzák ki valamelyik tárgy kézikönyvét, a felsőbb iskola tanítójának pedig „tudománya nevezetes szakanyagát” szükséges elmélyülten feltárnia.

A tanítók fejlődése érdekében javasolja a tízévenkénti újraválasztást. Ekkor a tanítónak meg kell védenie katedráját. Radikális javaslatával azt kívánja elérni, hogy a tehetségtelen pedagógusokat ne alkalmazzák a nevelés és az oktatás kárára.

Vajda Péter – az író, költő, publicista, az ismeretterjesztő társulat első titkára (1841) – a nevelés céljáról, feladatairól, módszereiről szóló gondolataival a reformkor egyik pedagógiai programját fogalmazta meg: *Fáy András, Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Kölcsey, Kossuth, Táncsics* és mások szinonim pedagógiai törekvéseit erősítve. Részben (az utópista szocialisták hatására) olyan nevelési koncepciót munkált ki, amellyel – *Petőfi* barátjaként – a hazai polgári átalakulás harcához kapcsolódik ugyan, de több vonatkozásban túl is mutat azon. Időtálló, értékes gondolatai mai pedagógiai, didaktikai elveink rangos előzményét jelentik.

Így értékeli őt *Kemény Gábor* is. Szarvasi munkásságát úgy tekinti, mint a *Tessedik-tradíció továbbépítését*. Véleménye szerint „*Vajda Péter pedagógiai szervező zseni volt, aki a maga tudását és lelkesedését arra tudta felhasználni, hogy egy pár veszendőbe menő lokális tradíciót újra lángralobbantson, és egy kis mezővároska (és környékének) életét a korszellemmel hozza életető összefüggésbe.*”⁴⁷ Ezért hangsúlyozza *Vajda* „nemzetnevelő misszióját”.

VII.

Ez a pedagógiai örökség meghatározza megyénkben is a kortársak és az utódok gondos megválasztását. Kemény Gábor kiemeli a nagy esztétikus: *Gregus Ágost* nevét, az úttörő nyelvtudóst: *Dallos Gyulát*, a *Kossuth* honvéd-örnagyból lett kiváló gimnáziumi igazgatót: *Tatay Istvánt*, a polihisztor *Lányi Gusztávot*, a jeles történész *Zsilinszky Mihályt*, az akadémikus *Dorner Józsefet*, avagy szeretett tanárát és igazgatóját: *Benka Gyulát*, továbbá a historikus *Domanovszky Endrét*, a sokoldalú tudós és bölcselő *Chovan Károlyt*. Róluk is hosszadalmasan lehetne még beszélni. Talán egy másik tanulmány keretében majd sor is kerül erre. Értékes további pedagógiai hagyaték nyílik megyénk óvodai nevelésének, alsó, közép és felsőfokú oktatásának utóbbi több mint száz éves történetében is. Kiemelt fejezetet érdemelne például *megyénk iskola- és neveléstörténetében a pedagógusképzés kezdetleges (ősi) formáinak és folyamatosan bővülő jelenkori tapasztalati halmazának tanulmányozása*. [Szarvas, Gyula vagy pl. az orosházi tanítóképző létesítésének hosszas kísérlete (1885) a múlt század utolsó két évtizedében.] Jogos büszkeséggel vall-

⁴⁶ *Vajda Péter* i. m. uo.

⁴⁷ *Kemény Gábor*: *Vajda Péter* erkölcsi beszédei i. m. 25.

hatjuk ugyanis, hogy egyaránt tisztos hagyománya van megyénkben az óvónő-, a tanító- és tanárképzés közép- és felsőfokú formájának.

Különösen tanulságos a régebbi nagyobb gimnáziumok (Mezőberény 1802, Gyula 1808, Szarvas 1834, Békés 1839, Békéscsaba 1855) intézményi és tanári munkássága. A már említettekén kívül csak név szerint sorolok fel néhány jeles személyiséget: *Skolka András, Molitorisz Adolf (Mezőberény), Koren István, Ballagi Mór, Krecsmarik Endre, Nádor Jenő (Szarvas), Hajnal Ábel, Gonda László, Séllei Péter, Osváth Ferenc, Banner Benedek (Békés), Mérey Gyula, Korponay István, Banner János, illetve Bánhegyi István, Mikler Sándor, Szentkereszty Tivadar (Gyula), Szeberényi Lajos, Mokry Sámuel, Horváth János, Bukovszky János, Péterffy Sándor (Békéscsaba), Eröss Sámuel, Szijjas Pál, Harsányi Sándor, Pál Ernő, Nagy Lajos (Orosháza), Nagyszénásról Czabán Samu, Szeghalmy Gyula, Dapsy Gizella, Nagy Miklós (Szeghalom)*. Napjainkban az ő tevékenységükből és még mennyi jeles előd tudásából, tapasztalatából, üzenetéből meríthetünk.

Eligazító-elrendező hatásúak a *szakmunkásképzés* (iparitanonc-iskolák), a gazdasági, *mezőgazdasági szakiskolák* és az egyéb *technikumok* máig vonuló, eleven szakképzési hagyományai is, vagy a *nemzetiségi oktatás* alsó és középfokú történetének buktatói és példás eredményei. A *polgári iskolák, kereskedelmi szakiskolák* nemcsak művelődési, hanem társadalompolitikai és gazdasági vonatkozásai.

Méltó emléket állíthatnánk a magyar szabadságharc és a Tanácsköztársaság küzdő-harcoló és hősi halott nevelőinek, valamint a második világháború és a munkásmozgalom kiemelkedő pedagógus résztvevőinek, mártírjainak. Bizonyára hasznos volna tudni – a mi fluktuáló világunkban – annak magyarázatát is, mi kötötte több mint ötven éven keresztül egy munkahelyhez megyénk tucatnyi tanítóját. Vagy megemlíthetném az úgynevezett „pedagógus-dinasztiák” szakmai hagyományörző, továbbadó erejét. Így például a *Benka*-családból négy (Mezőberény, Szarvas), a *Such*-famíliából öt (Békéscsaba), a *Sass*-családból (Orosháza) hat pedagógust ismerünk, akik szinte kronológiai sorrendben követték egymást.

*

Ez utóbbiak csupán villanásszerű jelzések. Hiszem azonban, hogy a pedagógiai történet-tudat kialakításakor, a szülőföld megbecsülése és szeretete erős tartópilléreinek megalkotásakor fontos emlékezni rájuk. Hisz *Kemény Gábor* eszmei hagyatéka is arra figyelmeztet: „*A jövőt csak a múlt igaz értékeire lehet felépíteni!*”

Képesé kell válnunk arra, hogy a nevelés történeti tanulságaival saját pedagógiai tudatunkat és gyakorlatunkat is fejlesszük. Bizonyára akkor járunk el helyesen és marxista módon, ha megyénk iskolaügyének és neveléstörténetének – kritikailag értékelt, a saját korában előremutató és ma is hasznosítható – tanulságait folytonosan beépítjük alakuló-fejlődő gondolatrendszerünkbe, s ha *Kemény Gábor* nekünk szóló, hozzánk intézett tanítását megszívleljük:

„*Értelmünk és akaratumk teljes megfeszítésével küzdenünk kell a magunk gondolkodásának revíziójáért, mert csak így leszünk képesek megteremteni az új embertípust. . . s egy magasabb szolidaritás nevében egyszerre tudunk szolgálatára lenni hazánknak és az emberiségnek.*”^{4 8}

^{4 8} Az idézet *Kemény Gábornak* az 1945. július elsejei pedagógus nagygyűlésen elmondott megnyitó beszédéből való. = *Pedagógiai Szemle*, Bp. 1973. 349.